

НАҚҚОШЛИК САНЪАТИ ВА УНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ

Султанова Гулчехра Озодовна
УрДУ Тасвирий санъат ва муҳандислик
графикаси кафедраси ўқитувчиси,

Озадова Зухрагон Хурматбек қизи
УрДУ Амалий санъат ва бадий
кулолчилик йўналиши 3- курс талабаси

Аннотация. Ушбу мақолада амалий санъатнинг энг муҳим турларидан бири бўлган наққошлик санъати ва унинг асрлар давомида ривожланиши ҳақида, наққошлик мактаблари, наққош усталар, тарихий обидаларни безатишда наққошлик санъатининг ўрни ва аҳамияти тўғрисида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Амалий санъат, наққошлик, нақш, тарихий обидалар, халқ усталари, нақш элементлари, рамзий нақшлар, анъаналар, ривожланиш, миллий мерос.

Аннотация. В данной статье речь идет об искусстве росписи, одном из важнейших видов прикладного искусства и его развитии на протяжении веков, о росписных школах, мастерах росписи, приводятся данные о роли и значении росписи в декорировании исторических памятников. .

Ключевые слова: Прикладное искусство, роспись, узор, исторические памятники, народные мастера, элементы узора, символические узоры, традиции, развитие, национальное достояние.

Annotation. This article deals with the art of painting, one of the most important types of applied art and its development over the centuries, painting schools, painting masters, provides data on the role and importance of painting in decorating historical monuments.

Key words: Applied art, painting, pattern, historical monuments, folk craftsmen, pattern elements, symbolic patterns, traditions, development, national heritage.

Ўзбек халқининг кўп асрлик тарихида халқ амалий безак санъати маданий меросимизнинг асосий қисмини ташкил этади. Ўзбек диёрида вужудга келиб, гуллаб яшнаган амалий санъат турлари бемисил ва бетакрорлиги билан дунёга машҳур. Бу тараққиёт босқичи ҳақида фикр юритар эканмиз, ўзбек амалий безак санъатининг келиб чиқиши инсониятнинг илк даврига бориб тақалишининг гувоҳи бўламиз.

Ўлкамиз заминидаги археологик қазилар натижасида топилган ёдгорликпарнинг гувоҳлик беришича, инсоннинг жисмга бадий ишлов бериш усули билан буюм яратиш фаолияти тош асридаёқ бошланиб, асрлар оша ҳозиргача давом этиб келмоқда. [1]

Республикаимиз мустақиллика ва истиқболга эришиши, ўтмиш авлодларимиз томонидан яратилган бебаҳо маънавий бойликлар ҳазинасини, маданий меросини чуқур ва ҳар томонлама ўрганиб, келажак авлодга етказишнинг кенг имкониятларини яратди. Ўзбек халқ амалий санъати инсоният маданиятида ўзига хос муҳим ўрин эгаллайди. Амалий санъат турлари ўзига хос хусусиятларга кўра бир-биридан фарқ қилса-да, лекин қўлланишига кўра ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлиб, бири иккинчисини тўдиради. Шулар ичида энг кенг тарқалган турларидан бири наққошлиқдир. Ўтмишда ота-боболаримиз қурган мухташам бинолар ҳозирги кунгача мафтункор жилвасини йўқотмаган. Юксак дид билан ишланган нақшлар бизни ҳайратга солиб келмоқда. Миллий нақшларимиз ғоятда бой мазмунга эга. Оддий қошиқ, лаган, қутича, сандиқ, чолғу асбоблари, уй-рўзғор буюмларидан тортиб турар жой ва жамоат биноларининг девор ҳамда шифтларига солинган нақшлар инсонни ҳайратга солади. Бу гўзал нақшлар ажойиб наққошлар томонидан яратилган бўлиб, асрлар давомида бунёд топди, ривожланди, меъморчилик ҳамда тасвирий санъат ривожини билан боғланган ҳолда такомиллашиб борди.

Нақш-арабча тасвир, гул деган маънони англатади. Табиатдаги ўсимликлар, қуш ва жониворларга қиёслаб чизилган шакл ва бошқа элементларни маълум тартибда такрорланишидан ҳосил қилинган безакдир. Ганчкорлик, кандакорлик, каштадўзликда, зардўзлик, кулолчилик, заргарлик, гилам тўқиш, тўқимачилик ва ҳоказоларда ҳар хил йўллар билан нақшлар ишланади. Масалан, ўйиб, чизиб, чок ёрдамида, зарб билан, қадаб ва бошқа усулларда нақш солинади.[2] Наққошлиқ санъати тарихи инсоният маданияти билан бир қаторда қадимийдир. Маданиятнинг ривожланиши натижасида рассомлик ва наққошлиқ ажралиб чиқди ҳамда ривожланди.

Ҳар хил археологик қазилмалар шуни кўрсатадики, наққошлиқ жаҳондаги барча халқларда қадимдан мавжуд эканлиги бизга маълум бўлди. Масалан, Хитойда, Қадимий Эронда, Ҳиндистонда ва бошқа жойларда нақшнинг ҳар хил турларини кўриш мумкин. Наққошлиқ ҳар бир давлатнинг ўзига хос муҳитига: географик ўрнига, ўлканинг ўсимлик дунёсига кўра ривож топди. Масалан, арман ва грузинларда узум ва узум барги, шимол халқларида арча ва ҳар хил ҳайвонлар, қирғиз ва қозоқларда мол шохи, тожиклар ва ўзбек халқларининг нақшларига қарасак анор, бодом, гуллар, қалампир ва бошқаларни рамзий нақш тариқасида ишлатилганлигини кўришимиз мумкин. Ўзбекистон ҳудудидаги археологик қазилмалардан Хоразм, Сўғд, Бактрия ва бошқа вилоятларда нақш санъатининг ривожланганлиги маълум. Олимларимиз Сурхондарё вилоятидаги Фаёзтепа (I-II аср), Далварзинтепа (I-аср) будда ибодатхоналари қазилмаларидан топилган нақш қолдиқлари орқали исботлаб берганлар. Хоразмдаги Тупроққалъа заллари монументал нақшлар билан безатилганлиги бизга маълум. VI-VII асрларда ибодатхоналар, қасрлар ва бойларнинг уйлари ўйма нақшлар ҳамда тасвирлар билан безатилган. Тантанали маросимларга

мўлжалланган хоналардаги дабдабали ажойиб нақшларни кўриб ҳайрон бўлади киши. Уларнинг бирини қарасангиз деворларда базми жамшид, ов, уриш манзаралари ҳамда диний маросимлар тасвирланган. Жонли маҳлуқлар кизил ва кўк ранглар билан бўяб тасвирланган. VII асрнинг охири VIII асрнинг бошларида Ўрта Осиёни араблар босиб олиши натижасида қарор топган ислом дини ўзидан олдинги маданиятнинг илдизига болта урди. Янги дин ҳамда янги ғоя Ўрта Осиё тасвирий санъатига таъсирини ўтказди. Жонли мавжудотларни акс эттириш ман этилди. IX-X асрларда Ўрта Осиёда наққошлик санъати авж олиб ривожланди. Айниқса мақбараларнинг пештоқлари девор ва равоқлар ганч-нақшлар билан безатилади. Асрлар давомида нақшлар мураккаблашиб борди.”.[3] Уларнинг, янги нусхаларида рамз, тасвирлар, тимсол, дуо-афсунлар ва бошқалар нақадар кўплигини кўрамиз. Рамзий нақшлар дунёда содир бўлаётган воқеликлар, тилакларни акс эттирган.

“XIII асрда юксак кўтарилган миллий маданиятни монгол босқинчилари издан чиқарди. 1219-1221 йилларда Бухоро, Самарқанд, Урганч, Балх, Марв босиб олиниб тормор қилинди”.[2] XIII асрда Чингизхон ҳукмронлигида миллий санъат бирмунча издан чиқсада, лекин буткул йўқ қилинмади. Темур ва темурийлар даврида эса ўзбек миллий халқ амалий санъати юксак даражада ривожланди. XIV-XV асрларда Самарқандда тез суръатлар билан турли-туман иншоотлар қурила бошлаган. Бу қурилишларда Ҳиндистон, Эрон, Ироқ, Закавказье, хуллас Амир Темур ҳукмронлиги остида бўлган барча ўлкалардан келган меъморлар, ҳунармандлар, усталар иштирок этган. Улар ўзлари бунёд этаётган иншоотларга бутун билимлари, ҳунарлари ва санъаткорона маҳоратларини бахш этганлар. Ўша даврда Самарқанд ва Мовароуннахрнинг бошқа жойларида бунёд этилган жуда кўп ҳашаматли тарихий-маданий обидаларда Ўрта Осиё халқларидан ташқари бутун яқин ва Ўрта Шарқ халқларининг ўзига хос бой, сермазмун бадиий эстетик меросининг синтези қоришиб, уйғунлашиб кетган. Темур ҳукмронлиги остида жуда кўп бино, мачит, мадраса ва бошқалар қад кўтарди. Ундаги безаклар янада бадиийлаштирилди. Хуллас у ўзбек миллий маданиятини ривожлантиришда катта ҳисса қўшди. Айниқса тасвирий санъат қайтадан тикланиб, тез орада ривожланди.. Деворларда осмон, сайёралар, тоғлар, денгизлар, саҳролар, одамлар, ҳайвонлар ва бошқалар акс эттирилди. Ўша даврда тасвирий санъатнинг асосий вазифаси ҳукмдорларнинг куч-кудратини, ҳарбий шавкатини улуғлашдан иборат эди. Афсуски кўпгина урушлар оқибатида ҳозиргача қасрлардаги, турар жойлардаги ва жамоат биноларидаги тасвирлар бизгача етиб келмалаган. Айрим қолдиқларгина сақланиб қолган. “XIV-XV асрларда кошинкорлик ривожланди, қурилган биноларни кошин ва парчинлар билан безатиш авж олди. Кошин ва парчинлардан ажойиб нақшлар ҳосил қилишга эришилди. Чунончи, Самарқанддаги Шоҳи-Зинда комплекси, Ашратхона, Оқ сарой, Кўҳна Урганчдаги Тўрабекхоним мақбараси ва бошқалардир. XV асрда наққошлик

санъати янада ривожланди. Натижада наққошликда кундал техникаси пайдо бўлиб ривож топди. Самарқандда Ашратхона, Оксарой мақбаралари ва бошқа архитектура ёдгорликларининг ички қисмини кундал усулида безатилди.”[2] XVI-XVIII асрлар орасида ўзаро ички урушлар ва низолар маданиятнинг ривожланишига салбий таъсир этди. Бу эса миллий наққошчилик санъатининг ривожланишига ҳам таъсир этди. Бухоро, Хива, Қўқон хонликлари вужудга келиши билан санъаткорлар бу шаҳарларга йиғила бошлади. Шу вақтдан наққошлик халқ аллалий санъат турлари каби гуллаб яшнай бошлади. Хивадаги Тош ҳовли, Қўқондаги Худоёрхон ўрдаси, Бухородаги Ситораи Моҳихоса сингари йирик бинолар ажойиб нақшлар билан безатилди. Нақш санъатининг рангбаранг ривожланиши, ҳар бир шаҳар ва воҳанинг ўзига яраша наққошлик мактаби пайдо бўлди. Чунончи Фарғона, Тошкент, Хоразм, Самарқанд мактаблари ва бошқалар. Улар ўзининг композициялари, ранги жиҳатлари билан фарқланади. XIX ва XX аср бошларида турар жой бинолари, маҳалла мачитлари, сарой ва ўқув юртлари бинолари, чойхоналарнинг девор ва шифтлари жим-жимадор нақшлар билан безатилди. Айниқса деворлар сиртига дарахтлар, гулдасталар, гулдонли гулдасталар, гулли бутоклар жонли чизиқлар билан безатилди.”.[4] Чунончи Қувадаги Зайниддин бойнинг уйи, Тошкентдаги княз Н.К.Романовлар саройи, А.А.Половцевнинг уйи, Марғилондаги Саидахмадхўжа мадрасаси ва бошқалар.

40- йилларда қурилган Муқимий, Навоий театри бинолари ажойиб нақш, ганч ва ёғоч ўймакорликлари билан безатилди. Наққошлик санъатини ривожлантиришда ажойиб халқ усталари фарғоналик Саидмахмуд Норқўзиев, тошкентлик Тоҳир Тўхтаўжаев, Олимжон Қосимжонов, Ёқубжон Рауфов, Жалил Ҳакимов, хивалик Абдулла Болтаев, С. Худойберганов, Х. Раҳимов, Самарқандлик Жалол ва Болта Жалиловлар, уста Мадаминжон ҳусанов ва бошқалар ҳамда уларнинг шогирдлари яратган асарлар ҳозир ҳам халққа хизмат қиляпти. Улар авлоддан авлодга мерос бўлиб келаётган наққошлик санъатига катта ҳисса қўшдилар. Улар ўзбек нақшларининг элементларига янгича элементлар (ўроқ ва болға, кабутар, пахта, юлдуз ва бошқалар) янгича ғоялар киритдилар. Лекин ўзимизнинг анъанавий ўзбек халқининг ўзига хос миллий санъатини сақлаб қолдилар. Улар замонавий биноларга мослаб ўзбек миллий нақш элементлари бўлмиш нозик мажнунтол ниҳоллари, анор бутоғи, гулли буталар ва бошқа ўсимликларни тасвирладилар. XX асрнинг ўрталарида наққошлик санъати янада ривож топди. Ўзбек халқи икки минг йил давомида халқ амалий санъатининг шундай ажойиб намуналарини яратди ва яратиб келмоқда.

Асрлар давомида ўз сайқали ва жилосини йўқотмай, бизгача етиб келган наққошлик санъати меросини сақлаш, қайта тиклаш ва ривожлантириш шу куннинг муҳим талабидир.

Ўзбек халқ амалий санъати санъати инсониятни меҳнатга, ақил-идроққа тафаккур қилишга, ижод қилишга, гўзаликка, интилишга ўргатади. Бугунги

кунда таълим – тарбия мазмунида узлуксиз таълимни ислох қилиш миллий ўзликни англаш, ватанпарварлик миллий ўзликни англаш, сингдириш, миллий маданий–тарихий анъаналарга ва халқимизни миллий меросига хурмат, республикамизнинг жаҳондаги мавқе ва обрў - эртыборини мустақкамлаш каби муҳум омиллар амалга оширилмоқда.

Бу масалаларни амалга оширишда аجدодларимизни бизга қолдирган маънавий хазиналари катта аҳамиятга эгадир. Асрдан – асрга, авлоддан–авлодга ўтиб келаётган улуғ аждодларимизнинг миллий - маънавий мероси жаҳон цивилизацияси дурдоналарини ташкил этар экан, унинг шахс камолатидаги аҳамияти чексиздир.

Адабиётлар

1. Ғуломов К.М. Амалий санъат. -Т: Иқтисод-молия, 2008.
2. Булатов С.С. Ўзбекистан халқ амалий безак санъати. -Т: Меҳнат, 1991.
3. Қосимов Қ.К. Наққошлик.-Т: Ўқитувчи, 1990.
4. Булатов С.С., Дадашев Л. Нақш алифбоси.- Т: Чўлпон, 1999.